

Iver B. Neumann

Diskursens materialitet

Et av diskursanalysens viktigste bidrag har vært å tilby et sett innfallsvinkler til studiet av mening som sosialt fenomen. Spesielt i sine amerikanske varianter har imidlertid diskursanalysen, i likhet med hele den sproglige vending i samfunnsvitenskapene som den er en del av, kommet vel langt bort fra studiet av det materielle. Artikkelen presenterer ved hjelp av eksempler en del konkrete tilganger for å analysere diskursens materialitet, forstått både som tekstens materialitet, som institusjon og som materie.

Hovedpoenget med diskursanalyse er vel å studere mening og de sosiale institusjoner som bærer mening ved hjelp av en og samme metode¹. Det må imidlertid gjøres på en slik måte at de to fenomenene forstås som et hele. Problemet er det følgende. Fordi meningsdannelse er en integrert del av det sosiale, og fordi meningsdannelse ikke lett kan studeres med de metodene samfunnsvitere tradisjonelt har holdt seg med, har flere og flere samfunnsvitere de siste tiårene vendt seg mot sproget selv for å studere det sosiale. Poenget med "den sproglige vending" har altså vært å studere sosial samhandling der den skjer, nemlig i sproget. Men, det eksisterer en materialitet. Sproget selv har et materielt uttrykk. Den materielle verden gjør motstand når man forsøker å forandre den - det være seg i form av institusjoner, eller i form av materie (ting, gjenstand, infrastruktur...). Mennesket laver sin historie, men ikke under betingelser det selv har valgt.

Den metodiske hovedutfordringen for diskursanalyse blir da å analysere det sproglige og det materielle i et helhetsperspektiv. Dette gjøres ved å forstå diskurs som både et sproglig og et materielt fenomen. Men, forskjellen mellom det sproglige og det materielle forsvinner jo ikke av den grunn. Spesifikt blir problemet derfor å bygge på diskursbegrepet for å finne frem til måter å studere det sproglige og det materielle på. For samfunnsvitere må hovedpoenget med diskursanalyse være å studere hvorledes det eksisterer en rekke handlingsbetingelser for det talte og gjorte, hvorledes et gitt utsagn aktiverer eller "setter i spill" en serie sosiale praksiser, og hvorledes utsagnet i sin tur bekrefter eller avkrefter disse praksisene. Utgangspunktet blir da det samme som det var allerede for Foucault i forarbeidene til *Vitensarkeologien*, nemlig å se på handlingsbetingel-

sene forstått som "arkivet". Arkivet er ikke dokumentene selv, men grensene og formene for det utsigelige, for bevaring (Foucault nevner eksemplene rituell opplesning, pedagogikk, underholdning, festivaler, offentlighet), for minne, for reaktivering (i forlengelsen av minne, spørsmålet om hva slags sproggenrer som foreligger etc.), for tilegnelse (den sosiale distribusjonen av kunnskap (Foucault 1994: 682-83)).²

Såvidt jeg kan se, er tekstens materialitet knyttet til arkivet. Det går på ting som hvorvidt man benytter seg av et lagringsmedium som skrift eller ikke, på hva slags type skrift man bruker (f.eks. alfabetisk), på hva slags sprog og hvilke lekter av sproget som benyttes, på hvem som har den sproglige kompetanse til å nyttiggjøre seg arkivet. Mer spesifikt kan man f.eks. ta for seg et lagringsmedium som bøker, og fastlegge hva slags produksjonsbetingelser som eksisterer. Man kan se på i hvilken grad bokbegrepet er knyttet til forlagsutgivelse, på antall forlagsutgivelser osv. I Norge har f.eks. antall bøker publisert på forlag økt fra ca. 2500 til 3500 på droye ti år. Med 250 publiseringsdager til disposisjon i løpet av et år, hva betyr dette for hver enkelt titels chanser for å registrere i diskursen? Hva betyr det at man tidligere hadde et system der en boks fastpris gjaldt i fire år, mens den idag gjeldet i ett år? På den annen side, hva betyr innføringen av kodeinnføring og gjenoppfyllingssystem i bokhandelen i samme periode for tilgjengeligheten av titler? Avhengig av forskningsbehov, kan man spesifisere tekstens materialitet i det uendelige.

Videre går arkivet som handlingsbetingelse på systematisk sosial adgang til og distribusjon av arkivet. Og det er vel et eller annet sted her man skifter til å snakke om en annen form for materialitet enn tekstens. Sannsynligvis skjer det idet vi spør om hvilke bestanddeler av

arkivet som har hvilke sosiale bånd til hvilke grupper og institusjoner.

Et eksempel: Skal man studere den sosialpolitiske diskursen i Norge på begynnelsen av 1960-tallet, er et sett av inngangsverdiene at debatten utspant seg bl.a. i én TV-kanal og én radiostasjon, begge under direkte styre av Arbeiderparti-staten, i aviser som i noen tilfeller ble styrt fra Aps partikontor (A-pressen), eller hadde tette bånd til partiet Høyre (*Aftenposten*) osv. osv. Enkelte steder, f.eks. i Vardø, var sosialkontorets forhold til den lokale avdeling av Arbeiderpartiet svært tett, og det fantes få alternative sosiale ordninger. Andre steder, for eksempel i Halden, var forholdet mellom sosialkontor og partiorganisasjon også tett, men det fantes i alle fall én bedrift og én avis hvis forhold til Arbeiderparti-staten var av en annen karakter.

En artikkel i en avis og en pengeutdelingspraksis ved et sosialkontor er begge deler av diskursen. Det metodiske spørsmålet når dette skal studeres blir: hvor slutter sprogets materialitet, og hvor begynner den materialiteten som ikke er sproglig?

For å sirkle inn dette, tror jeg det kan være til hjelp å gjøre to distinksjoner til. Den ene er en gammel *Schläger*, og går på formell og uformell organisasjon. Enhver samfunnsforsker vil ha et forhold til denne distinksjonen, men det er helt påtagelig i hvilken grad en spesialisering på det ene eller det andre karakteriserer metodisk praksis i forskjellige faglige tradisjoner. Antropologer presterer for eksempel nesten gjennomgående å studere etno-nasjonalisme uten å se på hvorledes statens formelle organisasjon utgjør et sett handlingsbetingelser for etno-politikken. Diskursanalysen innbyr som metode til at man inkluderer begge disse aspektene under samlebegrepet "handlingsbetingelser".

Iver B. Neumann
Seniorrådgiver i
Det norske forsvars-
departement
E-post:
Iver.Neumann@
fd.dep.no

Nettopp fordi den tenderer til å bli borte i sproget, tror jeg også det kan være metodisk nyttig å trekke en siste distinksjon, nemlig mellom institusjoner forstått som regulære samhandlingsmønstre, og institusjoner forstått som fysisk infrastruktur. I likhet med "klinikken" er både "skolen" og "det militære" tvetydige termer i dette henseende. Når forskjellen dem imellom annonseres i sproget, skjer det så subtilt at det sjelden problematiseres eksplisitt. Man sier ikke at skolen (det menneskelige kollektiv bestående av lærere, vaskekoner, elever etc.) flytter inn på ny skole, men i nye lokaler (eller omvendt at "elever og lærere flytter inn på ny skole). Man går "på jobb", og mener vel da det regulære handlingsmønsteret, i og med at man som akademiker kan være på jobb på sitt kontor eller på et seminar, og som blindhund kan være på jobb hvor som helst så lenge man befinner seg i en lenke med en blind person i den andre enden. Er akademikeren "på jobben", er han vel i den bygning som huser hans kontor, og en blindhund er vel overhode ikke "på jobben", i og med at dets arbeid ikke er knyttet til noen bestemt fysisk infrastruktur. Som så ofte ellers er det vel for de flestes vedkommende

først når man stilles overfor annen type slik dobbeltbruk i andre sprog at man oppdager forskjellen. På britisk engelsk bruker man for eksempel uttrykket "Common Room" både om det rommet der studentene i et college møtes, og om alle disse studentene forstått som et menneskelig kollektiv. I og med at amerikanere (i likhet med skandinaver) ikke har denne typen dobbeltbruk akkurat på dette området, merker en amerikaner i Storbritannia seg den umiddelbart.

Efter å ha trukket opp disse distinksjonene, kan man kanskje stille spørsmålet om diskursens materialitet mer presist, nemlig som: hvilke materielle handlingsbetingelser av sproglig og ikke-sproglig art det relevante arkivet stiller opp for et utsagn, og hvilke formelle og uformelle institusjoner (forstått som regulære handlingsmønstre) det setter i spill.

Tidsfaktoren

For å besvare dette spørsmålet, kunne man f.eks. igjen begynne med å se på Foucaults diskursanalytiske strategier. Men da støter man umiddelbart på et problem, nemlig at Foucault ved siden av å være samfunnsviter, også er historiker og filosof. Han stiller grandiose spørsmål, og besvarer dem med like grandiose sveip. Er man interessert i tektoniske skifter i stor skala, er det bare å sette igang. Problemet er at en samfunnsvitenskapelig praksis også må kunne spore sosial endring i mindre skale, og over kortere perioder, enn det slike historiske analyser legger opp til. Ethvert sosialt fenomen burde ideelt sett dekket av en, eller helst flere, genealogier. Men selv om man tenkte seg en situasjon der dette var gjort, ville det forstøtt stå en rekke sentrale spørsmål igjen. Diskursanalyse må være noe mer enn genealogi, i og med at den må kunne benyttes på en mer variert rekke av sosiale praksiser. Idet man går utover genealogien, blir også diskursens mate-

rialitet et større problem, fordi det alltid allerede eksisterer en diskurs som utgjør en handlingsbetingelse, komplett med materiell treghet. Man kan ikke simpelthen løse forskningsoppgaven slik Foucault gjør det, ved å spore materialitetens genese som en del av diskursens genese. Man må snarere tingliggjøre diskursen, ta dets materialitet som et gitt utgangspunkt.

Problemet er altså ikke å gå fra en synkron til en diakron analyse. Det melder seg allerede når man kutter ned på tidsperioden, og ser på mer spesifikke skifter. Et eksempel kunne være Edward Saids diskursanalyse av det han kaller orientalismen – "vestens" produksjon av et "øst", og, i og med at de to bærer hverandre som binære opposisjoner, dermed også en reproduksjon av "vesten" selv. Saids analyse dreier seg i hovedsak om de 150 årene som løp forut for skriveprosessen, med hovedvekt på representasjoner fra 1800-tallets annen del. Han sporer en diskursiv formasjon – den vestlige om det eksotiske – og sporer den i sin materielle tekstualitet – romaner, historiske arbeider, malerier osv., i sine sosiale praksiser – konferanser, seminarer - i sine formelle institusjoner – universitetsfag, koloniadministrasjon – og i sine uformelle institusjoner – nettverkene mellom utøverne, forhold til konsumentene. Og hva skjer? Jo, Said reflekterer som følger:

I do believe in the determining imprint of individual writers upon the otherwise anonymous collective body of texts constituting a discursive formation like Orientalism [...] Foucault believes that in general the individual text or author counts for very little; empirically, in the case of Orientalism (and perhaps nowhere else) I find this not to be so (Said 1979: 23).

Dette er ikke nødvendigvis et ufoUCAuldi-ansk poeng; også Foucault fremhever her og der enkelte tekster. Poenget jeg vil frem til, er at det vel vil bli flere og flere anledninger der analysen innbyr til å løfte frem spesifikke tekster og spesifikke personer jo kortere tidsperspektivet er. I min egen forskning på andre "øst" som konstituerer Europa, er jeg i alle fall kommet til lignende konklusjoner: også i de tilfellene jeg så på, syntes jeg materialet inviterte til å fokusere på enkeltteksters og endog på forfatteres rolle. Ta nå eksemplet med teksten *Orientalism* selv. Said navngav en rekke kolleger og hengte dem ut til torsk som orientalist. Flere av disse brukte store mengder energi på å distansere seg fra termen. Said fikk svar fra en libanesisk forfatter, hvis poeng var at Said selv tingliggjorde "oksienten": ved å insistere på det monolittiske ved den "vestlige" diskursive formasjon, ble Saids tekst selv en bærer av de samme diskursive praksiser hva angikk "vesten" som dem han anklaget kollegene for å anlegge hva angikk "østen". Saids arbeid inspirerte en rekke andre forskere til å ta for seg hvorledes vestlig akademisk og kunstnerisk representasjon av Karibien, India, øst-Europa etc. hadde tingliggjort disse stedene (Williams & Chrisman 1993, Wolff 1996, Neumann 1999). Poenget i vår sammenheng er at Saids tekst selv genererte forskjeller i diskursens materialitet, for det første ved å generere mer tekst, men viktigere, ved å forandre regulariteten i handlingsmønstre innen academia. Dette med å anlegge lese-teknikker på det sosiale er først og fremst et fransk påfunn. Det er ingen tilfeldighet at Said og en annen pioner på denne typer studier, Tzvetan Todorov, er litteraturvitere. En reaksjon fra samfunnsfagene var da også at dette var om ikke fagene uvedkommende, så i alle fall ikke meriterende, det var ikke faglig, ikke del av den vitenskapelige diskurs. Boken

Orientalism og den fenomenale success den hadde i å åpne opp debatt i en rekke samfunnsfag- og områdestudiemiljøer var med på å forandre standarden for hva som skulle være meriterende ved ansettelse i akademiske stillinger. I og med at akademiske stillinger blant annet er utskyttningsplattformer for intervensjoner i den generelle politiske debatt, der titler som "professor", "forsker" etc. tjener som brystskilt som letter adganger til medier som bærer offentligheten, hadde boken også en eller annen effekt utenfor akademisk diskurs. Også utenfor academia ble altså regulariteten i handlingsmønstre i noen grad forandret. Om vi trekker på distinksjonene gjort ovenfor, synes det at effekten på endel akademiske institusjoner (men ikke alle!) var formell, mens virkningene på andre institusjoner vel var uformell.

Det metodiske problemet er å spesifisere denne feedback-loopen. I og med at det fortsatt blir gjort en rekke orientalistiske vitenstrekk både innen academia og generelt i offentligheten -- for å skaffe til veie en indikator kunne man for eksempel foreta en diskursanalyse av hva *Aftenposten* og andre medier trykte og kringkastet om "arabere" generelt i forbindelse med Golf-krigen i 1991 -- er det urimelig å snakke om at det er skjedd et skifte i den diskursive formasjonen. Men det ville vel være like urimelig å snakke om at orientalismen i Norge er like massiv som den var for 30 år siden.

Problemet er selvsagt ikke nytt. Det bærer en affinitet til gjengangere som i hvilken grad Marx' skrifter forandret historien, i hvilken grad Keynes' forfatterskap forandret kapitalismen osv. Hva angår Saids angrep på Foucault for å undervurdere muligheten for at én tekst og én forfatter kan påvirke diskursen, bør man heller ikke se bort fra at Foucaults egen praksis nettopp var animert av en strategisk intensjon om å forandre sin

samtids sosiale praksiser, de var helt eksplisitt ikke ment som studier "for the record". Det diskursanalyse imidlertid bør kunne gjøre med disse spørsmålene, er å gå forbi studier av forfatterintensjon, av hva slags lesere forfatteren siktet mot da hun skrev, publiserte og markedsførte teksten, av resepsjonshistorien forstått som en analyse av anmeldelser og en oversikt over debatter, og videre til studier av resepsjonens materialitet, til lesninger av hvorledes institusjonell praksis forandrer seg som følge av tekstpresentasjon og -resepsjon. Som sagt tror jeg en spesifisering av tidsfaktoren er avgjørende her. For å kunne spesifisere relasjonen mellom debatten og diskursens materialitet over forholdsvis korte tidsrom, må man oppgi tanken om at spesifikke tekster og individer ikke er interessante data i seg selv. Et slikt perspektiv kan være fruktbart om det historiske sveipet er bredt nok og dekker store nok diskursive skifter, men det blir en nødvendig hemske om man skal studere mer avgrensede diskursive formasjoner over kortere perioder.

Et metodisk grep som det nyss foreslåtte "krymper" altså Foucaults fremgangsmåte. Det man vinner i spesifisitet, taper man i overblikk. Hvorvidt det er verd det, er et spørsmål som ikke kan løses generelt, men som må avgjøres i forhold til de spørsmålene man gjerne vil metoden skal hjelpe en å forstå bedre. På samme måte kan man tenke seg en rekke andre analytiske grep som kan spesifisere diskursens materialitet, men alle vil ha den pris at noe vil måtte ofres, for eksempel ved at det tingliggjøres som utgangspunkt for analysen. Eksempelet med *Orientalism*-resepsjonen kan generaliseres: man kan ta utgangspunkt for eksempel i en tekst, en gjenstand eller en hendelse og spore dets ringvirkninger. Videre kan man ta utgangspunkt i en gitt institusjon og spore de subjektposisjoner

den avfører. Man kan også snu på denne flisa; begynne med subjektposisjonen, og se på skapelsen av nye institusjoner. Jeg vil ta for meg disse utgangspunktene ett for ett.

Tekst som utgangspunkt

De lingvister som har strukket seg nærmest samfunnsvitenskapen, er Michael Hallidays elever, spesielt Norman Fairclough (se Jørgensen & Phillips 1998 for en skandinavisk presentasjon). Fairclough har i en serie arbeider sett på hvorledes sprog og materialitet møtes i diskurs ved å ta utgangspunkt i spesifikke tekster. Poenget er "to make visible through analysis, and to criticize, connections between properties of texts and social processes and relations (ideologies, power relations) which are generally not obvious to people who produce and interpret those texts, and whose effectiveness depends upon this opacity" (Fairclough 1995: 97). Metoden er å tenke seg diskursen som tredelt: som sprog, som diskursiv praksis, som sosiokulturell praksis. Eksemplet han gir har som utgangspunkt en kort dialogbrokk mellom en lege og en pasient med et alkoholproblem. Dette er data. Hva diskursiv praksis angår er forholdet mellom pasient og lege i utgangspunktet asymmetrisk, og Fairclough konsentrerer seg om legens posisjonering (selvsagt kunne man også gjøre en analyse der man begynte med pasienten). I eksemplet mener Fairclough å finne at legen aktiverer to forskjellige diskursive praksiser, nemlig på den ene side den tradisjonelle medisinske konsultasjonspraksis, der legen spør om symptomer og pasienten svarer, og på den andre siden en rådgivningspraksis, der poenget er å få pasienten til å snakke og spørre videre ut ifra den informasjonen som da fremkommer. Fairclough peker på at legens blanding av diskursive praksiser kanskje kan for-

tone seg som anti-autoritær, i og med at legen bryter med den tradisjonelle konsultasjonspraksis. Hele poenget med eksemplet er imidlertid å gå videre i forhold til en slik analyse, som jo stopper ved den diskursive praksis. Fairclough går videre, til sosiokulturell praksis, ved å gjøre følgende observasjon:

...this particular mix of medical discourse and counselling discourse is one institutionally local instance of a global feature of the contemporary societal order of discourse; the colonization of institutions in the public domain by types of discourse which emanate from the private domain. This tendency could be called the 'conversationalization' of institutional discourse. [...it is] tied in with - one might say appropriated by - consumerism to some extent. Correspondingly, commercial organizations, including increasingly organizations like the professions, social services and even the arts which are being drawn into commercial and consumerist modes of operation, are under pressure to transform their organizational practices and "cultures" in this direction, undertaking in many cases systematic strategies of training and other forms of intervention to achieve these ends (Fairclough 1995: 100-101).

Fairclough stopper her, med å peke på denne forbindelsen mellom den spesifikke dialogen, (noen av) de diskursive praksisene den setter i spill, og de mer generelle skiftene i sosiokulturell praksis som Fairclough mener muliggjør og innskriver eksemplet. Men, han sier lite eller intet om den materialitet som dette innebærer. De systematiske treningsopp-

leggene han nevner må jo institusjonali- seres. Det må bli tale om konsulenttjenester, konsulentfirmaer, konsulenter, kurs og seminarer på hoteller, altså et helt sett av regulære handlingsmønstre som utvikles, og som i sin tur blir en handlingsbetingelse for nye møter mellom leger og pasienter (eller, om endog selve begrepet pasient blir slukt av denne konsumentorienteringen: klienter). På et eller annet vis må analysen knyttes tilbake til hvorledes en slik forandring i institusjonali- sering forandrer muligheten for at en gitt diskursiv praksis som rådgivning skal bli aktivert oftere og oftere, og dette må gjøres eksplisitt.

Faircloughs perspektiv skulle kunne videreutvikles i denne retningen. La meg tentativt nevne et eksempel på en hendelse som ville kunne egne seg til denne type analyse. For tre år siden gav jeg ut en bok, og tenkte jeg skulle gjøre som jeg alltid gjør, ringe opp en journalist jeg kjenner, sende henne et eksemplar av boken, få istand et intervju om den over en drink eller gi innspill til en eller annen form for blest. Forlaget ville det imidlertid anderledes. De ville sette et konsulentfirma på saken, slik at jeg kunne bli intervjuet på Dagsrevyen (Norsk Rikskringkastings aften- nyhetsprogram i kanal en), som de av en for meg uforklarlig grunn mente ville være det optimale eksponeringssted for boken. Konsulentfirmaet satt to mann på saken. Disse to, to representanter fra forlaget og jeg hadde et møte. Etter fjorten dager med å bearbeide forskjellige NRK- medarbeider klarte konsulentfirmaet til- slutt å skape en luke. Jeg fikk en telefon fra NRK med forespørsel om å stille i studie samme kveld. Men i firetiden kom det kontrabeskjed: det hadde skjedd noe i USA som måtte dekkes, og innslaget med meg ble skrinlagt. Etter dette ville ikke forlaget betale konsulentfirmaet mer (operasjonen må ha kostet tusenvis av kroner), og pressekampanjen ble innstilt.

Resultatet for meg som forfatter var etpar bortkastede arbeidsdager og ingen publisitet. Det hadde spart meg for tid og forlaget for penger om jeg hadde fulgt vanlig fremgangsmåte og ikke gått veien om konsulentfirmaet for å skape blest om boken. Den eneste vinneren var konsulentfirmaet, som kunne innkassere et honorar.

Poenget hva angår diskursens materialitet turde være opplagt. I forhold til den situasjon som eksisterte opp til midten av 1980-tallet, er hele virkelighetsproduksjonen i mediene forandret som følge av at det er vokst frem et belte med institusjoner som spesialiserer seg på å mediere mellom nyhetsjournalister og potensielle nyheter. Dette har en rekke effekter: konsulenter lever av personlige bekjentskaper til de journalister og de nyhetsselgere de megler mellom; i og med at konsulenttjenestene kan kjøpes, kan penger sannsynligvis lettere konverteres til nyheter enn tidligere; de som ingen journalistbekjente har, vil enda lettere bli skviset ut av nyhetsproduksjonen i en situasjon hvor konkurrerende nyhetsselgere kan kjøpe seg støtte osv. osv. Diskursens materialitet, forstått som dets nett av institusjoner, er blitt et lag tykkere.

La oss ta et annet eksempel (som i parentes bemerket også har den fordel at jeg ved hjelp av et hundre år gammelt norsk teksteksempel kan minne om denne tekstens sproglige røtter i dansk):

Folk snakker saameget om, hvad der er for en klein Folkerase, denne her Sorpaa. De østlandske Doktorer og Officerer bander og ruller paa r'ene og bedyrer sig paa, at dette her er ikke Nordmænd! og hva er er noksaa paafaldende, er, at medens Folk i alle landets øvrige Dele har faat sit Navn, der baade betegner dem geografisk og sprogligt, mangler denne Lands-

del ganske en saadan betegnelse. Nordmændene bestaar som bekjent af Østlændingerne, Vestlændingerne og Nordlændingerne; men vi her sørpaa, - vi er ingenting. Sprogligt seet staar vi jo nærmere de egentlige Vestlændinger end Østlændingen, og har derfor gjerne kaldt os vestlændinger, men denne Betegnelse er jo i Virkeligheden ganske falsk, i det Øieblik vi bor sorpaa og ikke vestpaa. Også sprogligt seet er Grænsen mellem disse Landsdele meget skarp. Men som sagt: hidindtil har vort Sprog manglet en Særbetegnelse for den sydlige landsdel og dens Beboere.

Der har naturligvis i Tidernes Løb været gjort Forsøg paa at rette paa denne Mangel, der, om ikke for andet, saa af rent praktiske Grunde ofte kan blive forvirrende. En vittig Bergenser foreslog engang, at vi skulde kalde os Skagekarakterer; thi han vilde ikke vide af, at vi kaldte os Vestlændinger, en betegnelse, der kun tilkom folk fra Bergens Stift. Nogle unge Mennesker herfra har i den allersidste Tid forsøgt at kalde sig Sydlændinger; men det ord faar aldrig Hævd i sproget, fordi det i Forveien betegner noget ganske andet; Folk fra det sydlige Europa.

Men om de unge Mennesker kaldte sig Sørlændinger? Og om de kaldte sin hjemstavn Sørlandet? Blev først navnet brugt, og fik først Vanen slidt bort den uvante Smaag, der altid hænger ved Ord, der laves og ikke laver sig selv, da vilde sikkerlig navnet vise sig praktisk, og Sørlandet vilde ligesaalidt forvexles med Syden, som Vestlandet nu forvexles med Vesterland.

Vilhelm Krag, *Morgenbladet*, søndag 16. mars 1902.

De aller fleste forsøk på bevisst å innføre en ny identitet får ikke den nødvendige resonans, men her er et eksempel på vellykket navngivning, komplett med bruk av markører som "vi", "egentlig" og "i virkeligheden". Sørlandet er vel for de aller fleste nordmenn hundre år senere en naturlig kategori, eller endog hjemstavn. "Sørlandet" konstitueres i motsats til "Østlandet" og "Vestlandet"; "Nord" nevnes men er ikke problematisert, vel fordi det ikke foreligger noe grenseoppgangsbehov. Prosjektets form bestemmes av at det er en "ledig" retning på kompasskiven. Det er ifølge Krag De andre - med autoritativ sosial valør ("Doktorer og officerer"; hva ville det evt. ha vært idag?) som insisterer på at "Sørlandinger" er en enhet - en (klein) "Folkerase", eller akterutseilt ("Skagerakterer"; "akterspeilet" var også et mye brukt ord for bakende, hvilket bidrar til ordets nedrige valør). I tillegg til relativ helse og påstått tilbakeslappet nevnes sprog og geografi som diakritika. En mulig lesning er at en egen regional identitet som "Sørlandinger" for Krag ville utfordre den påståtte østlandske definisjonsmakt over hva som er gode "Nordmænd." Referansen til og bedømmelsen av det foregående prosjektet om å skape "Sydlændinger" er interessant, både fordi den viser hvorledes prosjektet i likhet med alle Europas nasjonalismer assosieres med noe ungt, og fordi det understreker himmelretningenes antalls innflytelse. Det demonstrerer også at grenseoppgang kan være nødvendig også av andre enn geografiske og kulturelle grunner. Det "Syden" som nevnes her er selvsagt *pre* maseturismen, og er altså et annet "Syden" enn det man finner omtalt i etterkrigstidens feriekataloger. Vilhelm Krag huskes som Sørlandets dikter, og han diktet da

også opp det Sørlandet hvis største dikter han dermed hevdes å være. Uten noe Sørland, heller ingen divisjon å bli først i. Det ville være en interessant diskursanalytisk oppgave å spore hvorledes og når termen "Sørlandet" ble naturalisert, og i kraft av hvilke sosiale prosesser den er i stand til løpende å bekrefte sin naturlighet.

Et metodisk hovedpoeng er at tekst som utgangspunkt ikke innbyr til materialitetsstudier på samme måte som de andre utgangspunktene vi skal se på. Det er ingen tilfeldighet at de fleste studier som begynner og slutter med tekster er skrevet av lingvister. De er først og fremst opptatt av tekst; sosiale prosesser blir eventuelt som for Fairclough en ramme rundt teksten.³

Hendelser som utgangspunkt

"Hvis man, som vi har foreslået, tager udgangspunkt i en diskursorden, snarere end i en enkelt diskurs, bliver spillet *mellem* diskurserne i en given diskursorden et vigtigt fokus-punkt for analyse", foreslår Jørgensen & Phillips (1999: 151). Dette synes å være et fruktbart forslag. Hva hendelser eller serier av forbundne hendelser (prosesser) angår, kan saksinnrammings-innsikten brukes som utgangspunkt for analyse. Saksinnramming innebærer at det finner sted en interdiskursiv kamp om å ramme inn en sak, der gevinsten er at den diskursen som ender opp med å ramme inn en gitt hendelse eller sak, innskriver den med mening.⁴ Man kan spore hvorledes sakskomplekser er blitt rammet inn på forskjellige måter. Om tidsspennet er langt og institusjonaliseringen høy, er dette et enkelt og virkningsfullt grep. Et eksempel kan være norsk idretts diskurs. Rune Slagstad (1998: 212-213) skriver at "Norges Landsforbund for Idrett var en fortsettelse av Centralforeningen for Udbredelse af legemsøvelser og Vaabenbrug,

som ble opprettet i 1861 av embetsmannseliten. Dets formål var å utbre 'rationel idræt blandt alle samfundsklasser'. Rent departementsmessig sorterte idretten til forsvarssiden. I forbindelse med tilnærmingen mellom de tradisjonelle idrettsforeningene og arbeiderbevegelsens idrettsforeninger på 1930-tallet, foregikk det en forskyvning bort fra forsvar i retning helse: "Ved den ideologiske revolusjonering kom også det reformteknokratiske, folkehygieniske syn enda sterkere frem: arbeideridretten oppfattet som 'en sundhetsskapende bevegelse'. Idretten skulle 'tjene som et middel til å fremme et sunt, livskraftig og sosialt våkent folk' (Slagstad 1999: 215). Departementstilknytningen skiftet til sosial og helse. I forbindelse med det utvidede kulturbegreps inntreden og veksten i idrettens underholdningspotensial gjennom nye massemedier, skiftet idretten igjen ramme. Departementstilknytningen ble kultur og idrett. Her er det altså en hel diskurs som innrammes institusjonelt.

I en dansk kontekst forventes det vel når man kommer inn på idrett at jeg som nordmann tar skiene på. En slik interpellasjon kan jeg selvsagt ikke motstå. Som organisert aktivitet stammer skiidrett i Norge fra organiserte turer i Trondhjems-traktene omkring 1770 (se Christensen 1993). Det var imidlertid først på 1880-tallet at skiløping ble en sosial praksis som rullet og gikk av seg selv, uten at spesiell iscenesettelse måtte til hver gang. Matti Goksøyr's lesing av idrettens og spesielt skiløpings utbredelse som markør eller diakritikon for det nasjonalt norske er at den først fikk styrke da den "ikke lenger bare var en god nasjonal idé i enkelte intellektuelles hoder, men at det ble en nasjonal aktivitet praktisert i brede lag av folket." (Goksøyr 1998: 163). Med Connerton kan vi si at praksisen ble inkorporert, altså gjort til en del av det kroppslige repertoiret som

det forventes at en nordmann skal beherske. Uttrykket "en danske" for en utrenet skiløper understreker dette: manglende kroppslig beherskelse av ski som befordringsmiddel markerer en skiløper som ikke-norsk, selv om klær, utstyr, solbriller etc. er uadskillelig fra det andre, presumptivt norske skiløpere benytter.

Den anerkjennelsesproblematikken som her kommer til syne, understrekes av at uttrykket "å være født med ski på bena" ifølge Goksøyr "skriver seg fra frustrerte og imponerte utlendingers erkjennelse av å komme til kort overfor nordmenn i skikonkurranser like etter århundreskiftet" (Goksøyr 1998: 172). Nordmenn fra deler av landet der det pga sneforhold eller annet er vanskelig å opparbeide denne kroppslige beherskelsen, vil kunne risikere å bli feilkategorisert som "danske" i norske skianlegg. Dette kan lede til reaksjoner preget av sinne, flauhet, innbitthet el.l.. Da jeg avtjente min verneplikt, kom troppens beste sportsmann fra Stavanger, og det var en yndet beskjefligelse for de andre å småmobbe ham i skisporet, der han ganske ukarakteristisk alltid sakket akterut. Han led seg tennerskjærende gjennom alle være skiturer og alle sine medsoldaters morsomheter om manglende "norske" ferdigheter.

Metodisk er poenget at diskursen produserer en subjektposisjon som tilsier at det å kunne gå og stå uanstrengt på ski er konstitutivt for norsk identitet, og at subjekter som tenker på seg selv som, og vil bli anerkjent som, norske, må forholde seg til dette. De kan la være å eksponere seg for situasjoner der skiløping inngår, de kan protestere mot skiløpingens relevans som diakritikon for det norske, eller de kan lære seg å stå på ski (*exit, voice and loyalty*). Skiløping kan imidlertid ikke bare studeres diskursivt fra et slikt individuelt utgangspunkt. Man kan også se på hvorledes idrett som sådan er

blitt konstituert i Norge, ved å se på hva slags relasjoner den hadde til andre tilstøtende aktiviteter, og hvilke andre diskurser den er koblet til. Ifølge idrettshistorikeren Goksøyr er det spesielt viktig at idrett er koblet til helse, og krig, og historisk ble kontrastert med sport, som ble sett som unyttig tidtroyte:

En egentlig liberal mann som Laurentius Urdahl sa det slik i 1892: "Lad os derfor beholde vore 'idrætter' og lad os slutte os sammen og blive enige om at banlyse den sportsfeber, som fra udlandet er ifærd med at trænge ind over os. Den bringer os intet godt." Den nasjonale idretts-identiteten ble altså, ikke uvanlig for nasjonale identiteter, utviklet og konsolidert i konfrontasjon med det fremmede, her: den britiske sporten. For å bygge en enhetlig idrettskultur tok en i bruk impulser både fra tysk turn og svensk gymnastikk. Årsaken var den selvfølgelig: at disse inspirasjonskildene var blitt introdusert for så lang tid siden at de ble oppfattet som en del av den hjemlige tradisjonen. Det samme skulle etter hvert skje med den engelske sporten. Den nasjonale idrettsideologien hadde et organisatorisk fotfeste i Centralforeningen for udbredelse af legemsøvelser og vaabenbrug (foreningen var dannet i 1861, men skiftet i 1893 navn til Centralforeningen For udbredelse af Idræt). Denne foreningens hovedtanke var at idrett skulle være mer enn et tidsfordriv. Idrett skulle tjene og styrke fedrelandet gjennom å fremskaffe bedre soldater og forbedre folkets helse. Foreningen oppnådde statsstøtte på dette grunnlag allerede i 1863. I motsetning til disse edle

formål ble den engelske sporten anklaget for kun å fremme 'sport for sportens skyld'. Dette var en noe ensidig framstilling, men like fullt nyttig i en ideologisk kamp. Det norske begrepet idrett hadde nemlig en ideologisk komponent. Dette ga skiløperen Fridtjof Nansen sjansen til å si det slik: 'Øv idræt, men sky sport og alskens rekorder.' I den norske idrettsideologien lå det altså et behov for å legitimere det som kunne kalles unyttig fysisk aktivitet - det vil si bruk av kroppen til formål som ikke hadde med arbeid å gjøre - med et ytre, edlere formål, som f.eks. helse og forsvar (Goksøyr 1998: 164-165).

Goksøyrs lesning av hvorledes skillet mellom sport og idrett ble brutt ned, henger også på idrettens/sportens karakter som nasjonal markør: "I tråd med at idretten ble mer internasjonal begynte også andre å drive samme idretter som nordmenn, til og med skiløping - uten at det nødvendigvis gjorde dem til norske. En var ikke lenger alene om selve aktiviteten og redskapet. Som identitetsskaping var ikke dette lenger nok; det måtte suppleres med utvist dyktighet. Det konkurransmessige ble dermed viktigere." Konkurransen dreier seg i denne sammenheng ikke om å måle krefter med seg selv eller med naturen som sådan, men med representanter for andre "nasjoner" eller "land" som det heter innen denne diskursen (man snakker aldri om idrettsrepresentanter for stater, og understreker dermed hvorledes det er folkene som konkurrerer, ikke statsadministrasjonene). Denne type konkurranse er typisk for det britisk sportslige, og skillet idrett/sport bryter dermed sammen.

Når man ser på lange tidsserier, fremstår disse skiftene i hvilken diskurs som

først og fremst rammer inn enkelthendelser eller en prosess lett som isbreaktige. Ser man på kortere intervaller og mer spesifikke prosesser, fremtrer kampen om innrammingen lettere som en serie sammenstøt mellom grupper som har klare intensjoner om å tre sin egen virkelighetsramme ned over hodet på en gitt prosess. Diskursanalyser av sekvenser slike som denne er morsomme, ikke minst fordi de muliggjør en heldekkende fremstilling av hvorledes vidt forskjellige ressurser mobiliseres av vidt forskjellige aktører.

Gjenstand som utgangspunkt

Man kan godt gjøre en diskursanalyse av en gjenstand. Antropologen Runar Døving ble hyret inn av Statens institutt for forbruksforskning (SIFO) utenfor Oslo for å analysere markedet for kålrabi, løk og gullerøtter. Resultatet ble, ved siden av en straight rapport til oppdragsgiver, en polisk liten femsiders artikkel som i vår sammenheng fremstår som eksemplarisk. Døving (1996) fastslår innledningsvis at nordmenn snakker om kålrabi mann og kvinne imellom, men at det han kaller "kålrotdiskursen" er lite utviklet – den er fattigere på distinksjoner enn direkte sammenlignbare diskurser om poteter, oksekjøtt, vin etc. Metodisk er første poeng her hvorledes Døving avgrensner kålrotdiskursen fra andre diskurser: den er innleiret i en grønnsaksdiskurs, som igjen er innleiret i en matdiskurs, som igjen er innleiret i den generelle norske diskurs. Påstanden om at "kålrotdiskursen" er lite utviklet er i sitt vesen komparativ, og gir mening på flere av disse nivåene.

Døvings anliggende er å avdekke årsakene til den lite utviklede "kålrotdiskursen". For å få dette til, undersøker han så hva slags relasjoner kålrabien står i til andre gjenstander, og til hendelser. Hva angår grønnsaksdiskursen på, viser Døving først til en formell institusjo-

nalisering, nemlig en Norsk standard for grønnsaker utarbeidet av Norges standardiseringsforbund. Der spesifiseres det at kålrabien skal være "fri for vesentlige feil og indre skader, fri for sykdom og angrep av skadedyr og ikke trene. Røttene skal være velformet og pent pusset, slik at blad og røtter er fjernet, og uten unormalt store sår etter pussingen." Dessuten skal den veie mellom en halv og to kilo. Døving fastslår imidlertid etter en inspeksjonsrunde rundt omkring i grønnsaksbutikker at den uformelle institusjonalisering er en annen: "Grossister og detaljister bryr seg ikke engang om Norsk Standard så lenge varen selger. I butikkene er det et subjektivt kvalitetsbegrep som råder: 'Det du ikke selv ville kjøpt skal ikke ligge i grønnsaksdisken.' Problemet med et slik subjektivt kvalitetskriterium, når det ikke finnes en etablert kålrotdiskurs, er at meningene om kålrota kan etableres i svært små sirkler uten korreksjon fra utenforstående." Sant nok: metodisk er dette poenget like viktig i denne saken som det ville være i andre saker der de normative omkostningene ved fraværet av korreks til ekspertveldet er mer åpenbare, som for eksempel hva angår tannlegeuttalelser i sedelighetsaker.

I tillegg til formell og uformell institusjonalisering, viser også Døving til to andre måter å avlese grønnsaksdiskursen, nemlig via henholdsvis spørreundersøkelse og estetisk vurdering. Under deloverskriften "grønnsakenes hierarki" rapporterer han at på en skala fra fest til hverdag er kålrabien den grønnsaken som kommer ut som mest hverdagslig. Den tas for gitt, ikke minst fordi den er lett å tilbrede. Kålrabien er også hverdagslig og usynlig fordi den regnes som lengst borte fra en tilstøtende kategori som grønnsaker av typen løk overlapper med, nemlig krydderet:

Det er i prinsippet ingen biologisk-teknisk forskjell mellom grønnsaker og krydder, men i den kognitive kategoriseringen er paprika en grønnsak, mens chilli er et krydder (de er variasjoner av samme plante). I det øyeblikket en grønnsak beveger seg over i kategorien krydder endres konnotasjonene, dvs. at de kulturelle forestillingene går fra "tilbehør" til "det som setter spiss på tilværelsen."

Estetisk sett kommer kålrabiens også dårlig ut i kampen om reklameoppmerksomhet og hylleplasing, rett og slett fordi den har 'feil' ytre farve, selv når den er "godt pusset": den er grå, med de konnotasjoner det gir til alt som er uspenende og kjedelig. Årsaken til den dårlig utviklede kårabidiskursen er imidlertid ikke bare å finne hva angår kålrabiens forhold til andre grønnsaker. Ifølge Døving er det et generelt trekk ved norsk grønnsaksdiskurs at den består av få distinksjoner, med lite rom for kvalitetsbedømmelse. Dette poenget får han frem for det første ved å sammenligne med Sverige, der standarden for grønnsaker, også kålrabi, er mer utfyllende og differensiert hva angår beskrivelse og erkjennelse av kålrabiens varianter. Han fastslår at konsumet er lavt: "Nordmenn spiser halvparten så mye grønnsaker som en gjennomsnittlig EU-borger og en tredjedel av det italienerne spiser." Videre har de menneskene som man skulle forvente hadde et kommersielt motiv for å utvikle norske kålrotdiskursen hverken særlig kunnskap eller interesse for tingene:

Kunnskapen om kålrot er minimal blant de som videreformidler produktet. Grossister eller grøntansvarlige i dagligvarebutikkene kjenner generelt ikke til grønnskoltet kålrot med hvitt kjøtt, en

type som smaker det samme som den fiolette typen som er vanlig i Norge, men som er den rådende i Sverige. [...] i Norge finnes ingen valgmuligheter i sortstype; dvs. at en gulrot er en gulrot og en kålrot er en kålrot, selv om forskjellene i hver produktkategori vil variere, slik mange vet at poteter varierer fra Beate til Laila og Mandel.

Og for kålrabi som for alle andre grønnsaker gjelder det at de behandles helt uten forståelse av de aller, aller fleste detaljister:

I Norge finnes det én forretning, Jacobs på Holtet ved Nordstrand i Oslo, som er verdt et besøk for å se hvordan grønnsaker kan behandles. Butikken har ord på seg for å være snobbete og dyr, men når det gjelder grønnsaker, er den ikke dyrere enn de såkalte lavprisbutikkene. Grønnsaksavdelingen er innbydende, men uten bruk av sterkt lys, den er kjølig slik som grønnsaker skal ha det, og med fukteanlegg på de varene som trenger det.

Så langt grønnsaksdiskursen. Hva den generelle matdiskursen angår, viser Døving at på samme måte som kårabidiskursen er en marginalisert del av matdiskursen, er grønnsaksdiskursen en marginalisert del av matdiskursen:

Grønnsakens strukturelle posisjon ved siden av kjøttet gir forring i måten vi snakker om grønnsaker på. [...] Kjøttet og fisken, "selve" middagen, er det som diskuteres rundt de borgerlige midtdagsbord [...] Grønnsakenes tilstedeværelse er implisitt, dvs. at vi ikke tenker på hvilke grønnsaker

som ligger ved siden av maten – med mindre de bryter med våre forestillinger om hva som skal være der. Kjøttkake med nepe og aubergine vil vi reagere på, mens gulrotter og brokkoli har en naturlig plass som det riktige tilbehør.

Marginaliserigen har også sine fordeler, hevder Døving; med referanse til antropologen Noëlie Vialles bok *Animal to edible* bygget på et feltarbeid i et slakteri peker han på at ambivalensen omkring det å gjøre et levende dyr til mat er slik at produksjonsprosessen for eksempel sjelden trekkes frem i markedsføringsøyemed. Man kan legge til at når det skjer, for eksempel i markedsføringen av en pølse der en blodtørstig slakter med kniven parat forteller det livredde svinet at det er en "heldiggris" som skal få lov til å fylle akkurat *hans* pølse, så er det altså ofte i form av vitsing. En av de tingene som kjennetegner prosesser som det blir vitset om, hevder Freud i en klassisk studie, er nettopp at de er omgitt av ambivalens. Markedsføringen av grønnsaker kan derimot vise rødkinnede bønder som tøffer fornøyd rundt på sine traktorer. Men, det blir lite *schwung* av slik tøffing: grønnsaker er og blir en bisak. En norsk antropolog som gjorde feltarbeid i Båtsfjord kan endog rapportere at man inntil for kort tid siden slett ikke *hadde* noen grønnsaksdiskurs. Dette vil neppe overraske den danske leser: *Babettes gjestebud* utspant seg ikke langt fra Båtsfjord. I dette henseende hadde det på 1980-tallet lite skjedd siden egnen var en del av helstaten.

Diskursanalyse utføres ofte i kritisk hensikt; poenget er å vise at ting kan være anderledes. Kritisk metode har per definisjon et invarianssprengende potensial. Så også Døvings kålrabianalyse, som isolert sett ikke blir noe mindre kritisk av at den faktisk springer ut av sin

bestilling fra markedsførere. Effektene av den manglende kålrabidiskurs begrenser seg for de fleste til at smaksdistinksjonene blir færre og forbrukermakten mindre enn slik det ifølge Døving trenger å være. Metodisk er imidlertid tilgangen helt i sin orden også der det dreier seg om gjenstander der effektene er mer gjennomsyret av maktrelasjoner, for eksempel sykehussenger, håndvåpen, pass etc. Materialiteten sikres på aller mest commonsensistisk vis, i og med at analyseobjektet selv er materie.

Subjektposisjon som utgangspunkt

Man kan også ta utgangspunkt i subjektet og dets handlinger direkte. Det er dette Bruno Latour gjør (se for eksempel Latour & Woolgar 1986). Han insisterer på at "Diskursen er ikke en egen verden, men en befolkning av medspillere [*actants*] som blander seg med såvel tingene som samfunnene, som får disse til å opprettholde hverandre og som opprettholder dem" (sitert i Schaanning 1997: 206). Her er altså utgangspunktet subjektene og deres posisjoner i forhold til gjenstander og institusjoner. Utsagnene er subjektens utsagn, og diskursen er å regne for en ressursmobiliseringskamp mellom subjekter. Schaanning skriver:

Som vi så var utsagn for Foucault uløselig knyttet til noe annet, nemlig institusjoner, praksiser, hjelpemidler og andre utsagn. Og dette forholdet ble bestemt som et isenesettelsesforhold. Latour gir dette kjøtt og blod. Det "andre" som utsagn forholder seg til, er ganske enkelt alt det som man drar veksler på for å gi utsagnet overbevisningskraft. Her kan alt brukes: Fra maskiner og instrumenter til kurver og utsagn av tunge, vitenskapelige autoriteter. Utsagnet får sin

“vekt” etter hvor mye som her kan trekkes inn (Schaanning 1997: 211).

Her er det bare å putte på for dem som er interessert i å studere hvorledes motivasjon og legitimering produseres av entreprenører med politiske programmer. Politikk kan blant annet forstås som å fortelle en gruppe mennesker hvem de er, for slik å skape og re-presentere et handlende kollektivt selv. Samfunnsvitenskap dreier seg blant annet om å forstå bedre hvilke identiteter som kommer i forgrunnen i hvilke situasjoner. Feiringen av den norske nasjonaldagen 17. mai kan tjene som eksempel.

På 1880- og 1890-tallet var 17. mai-feiring en del av kampen mellom Høyre og Venstre om hva slags prosjekt Norge skulle være, der det blant annet inngikk kamp om hva slags flagg som skulle brukes (med eller uten sildesalat), hvilke stortingsrepresentanter togene skulle hente ut på Eidsvolds Plass og invitere til å ta del i toget, hvorvidt togruten skulle gå forbi “svenskekongens” Norges-resident Slottet, bruk av slagord som “Norge for nordmænderne” osv. (Bjorgen 1998). Men, denne symbolske økonomien preget bare deler av feiringen: “Den politiske kampen hørte hovedsakelig ettermiddagen til. På formiddagen kunne de voksne samles om barnetoget gjennom hovedstadens gater. Barnetogets rolle som et felles nasjonalt symbol ble framtrædende i denne perioden, og arrangementet ble betegnet som dagens clou. Barnetoget var rykket ut av den politiske sfæren og over i den nasjonale. I barnearrangementet var derfor Slottet, Stortinget og flagget nasjonale samlingsmarkører - dvs. de samme symbolene som kommuniserte kamp i de voksnes arrangement.” (Bjorgen 1998: 194). Da 17. mai-tog igjen ble et nedslagsfelt for eksplisitt partipolitisk kamp på 1920-tallet, fikk man en situa-

sjon der flagg og sløyfer ble symbol for både arbeidertog og borgertog, men der det avgjørende diakritikon ble om de hadde én farve (rød) eller tre (rødt, hvitt og blått). Denne gangen gikk det også to barnetog - men sannsynligvis med overlapp av barnedeltagere (Aaby 1998).

Slike prosesser innebærer blant annet å få en strøm av mangslungne og garantert innbyrdes motstridende begivenheter til å fremstå som ordnede og relativt spenningsløse - altså å re-presentere dem på en slik måte at de stemmer overens med de fortellingene som konstituerer det selvet det er snakk om. Et eksempel kan være dansk identitet etter Den annen verdenskrig. For en utenforstående har det vært interessant å følge debattene omkring de siste fem års bokutgivelser om Danmarks rolle og for eksempel deres forskjellige vektlegging av følgende tre begivenheter: Da landet den 8. april ble invadert av Tyskland, mobiliserte man en rekke folkerettsekspertene for å definere den tyske intervensjonen på en slik måte at den statlige suvereniteten fremsto som ubrutt. Da man fikk nyss om at danske jøder skulle sendes avgårde til Tyskland, ble det mobilisert et nettverk som fikk skipt dem over til det nøytrale Sverige. Under Den andre verdenskrig meldte det seg en god del frivillige til tysk tjeneste på østfronten, og de ble vinket avgårde av opptroppede folkemasser. Etter krigen måtte det fortelles historier om hva det danske selvet var i forhold til hvilke disse og en mengde andre begivenheter fremsto som meningsfulle. For å få dette til, måtte disse begivenhetene fortelles på spesielle måter, eller ikke fortelles i det hele tatt. En diskursanalyse av disse begivenhetene kunne ta utgangspunkt i den sekundærlitteratur som nå er kommet samt en håndfull danske sosialdemokratiske politikere, deres rådgivere, deres bånd til historikere og deres kontroll med arkiver, deres bevilgninger til

minnesmerker, utdeling av ordener, institusjonering av fridager osv. osv., altså et forsøk på å trekke opp en liste over de ressurser som ble mobilisert for å fortelle homogeniserte historier om det danske selvet og de teknikker som ble brukt for å sette disse historiene gjennom som mer gyldige enn konkurrerende historier, og helst som sanne. Man ville tro at det ville dreie seg om mobilisering av de mest forskjelligartede ressurser.

Omkostningene ved å anlegge et slikt perspektiv synes først og fremst å være to. For det første snakker ikke Latour om subjekter, men om medspillere (han bruker altså Greimas-termen *actants*). Det han vil ha frem, er at mennesket er både natur og kultur, at det er en del av den naturen det bearbeider og at naturen er en del av det. Perspektivet forutsetter altså en spesiell forståelse av subjektet. Dette skyldes sannsynligvis at Latour har utviklet perspektivet gjennom studier av vitensproduksjon om naturen. Latour hevder selv at perspektivet vil egne seg ypperlig på studier av samfunn og politikk. For det annet innebærer denne forskyvningen over på handlingsteori at alt, også institusjonene, fremstår som ressurser som er der for å brukes av strategiske individer. Dette er opplagt et viktig perspektiv: snakker man med en institusjon i ryggen, snakker man med mye større tyngde, og jo flere arenaer institusjonen har legitimitet på, jo større er det handlingsrepertoiret og arenavalget man kan spille på. I og med at staten er den mest omfattende institusjonen vi kjenner i stor-skalasamfunn, vil man tro at den er en spesielt god plattform fra hvilken å snakke. Men, om man anlegger et slikt perspektiv, forskyves analysefokuset over på lederes og elites motivasjon og interesser. Tyngden av institusjonene, tregheten i diskursen, vekten av de dødes arbeid på de levendes handlingsrepertoire skyves dermed i bakgrunnen. Den

materialitet som Latour er opptatt av, viser seg først og fremst å være tingenes og det prangende forbruks materialitet. Det gjør kanskje ikke noe om fokus er diskursen om frembringelsen og naturligjørelsen av et nytt legemiddel eller en ny sykdom, men hva om man vil undersøke for eksempel diskursen omkring statlig suverenitet og militær intervensjon, altså diskurser der det ikke er like åpenlyst som i Latours valgte materiale at en "medspiller" står til å vinne dette eller hint ved å sette de og de ressurser i spill? Latours intervensjoner i vitenskapsstudier har vært fruktbar nettopp som et korrektiv til rasjonalismen. Den måten Latour forsøker å løse problemet med diskursens materialitet på, synes å medføre at det påløper kostnader av annen art. Dette er ikke nødvendigvis noen kritikk av perspektivet som sådan, men jeg tror nå det er et viktig argument mot å anvende det på forskningsoppgaver der kollektiv identitetsdannelse står sentralt.

Institusjon som utgangspunkt

En annen tilnæringsmåte til diskursanalyse er å ta utgangspunkt i en institusjon, og så spore de subjektposisjoner den avføder. Hva de to foregående metodene angår, har det vært et hovedpoeng at "institusjon" kan forstås som uformell eller formell, men at det er snakk om regulære handlingsmønstre, og ikke fysisk infrastruktur. Begynner man med institusjonene, er det intet til hinder for å forstå dem også i sitt aspekt som fysisk infrastruktur. For eksempel finnes det en del diskursanalyser av bedrifter, der poenget er å vise hvorledes bedriftene avføder spesifikke subjektposisjoner. Igjen ser man en forskyvning i forhold til Foucaults diskursanalyser, der poenget var å studere oppkomsten av både institusjonene og subjektposisjonene, f.eks. fengselet og den kriminelle. Foucaults analytiske nett blir så grovmasket at de som er

ute etter mindre fisk ikke kan bruke det. Foucault generaliserer om hvorledes institusjoner avgrensers utsagn ved hjelp av mekanismer som forbud eller tabu (formell og uformell nektelse), å kategorisere endel mulige utsagn på en slik måte at de som uttrykker dem ikke kan gå for å være tilregnelige, utsagns sannhetsgehalt. Det dreier seg om en analyseform der det han refererer til som "normaliseringens makt" står i sentrum, og ikke det enkelte locus og dets spesifikke effekter (Foucault 1999). Om utgangspunktet er en spesifikk organisasjon (som instansierer organisasjonsformer og institusjoner av den overgripende typen som Foucault er interessert i), trenger man igjen en mer finmasket tilgang.

La oss følge Sue Mills (1997), og ta Cathrine Caseys studie av en USA-basert transnasjonal hi-techbedrift som eksempel. Metodisk merker man seg at hun i tillegg til tekststudier har brukt deltagene observasjon som råmateriale for sin diskursanalyse. For Casey er skiftet fra det industrielle til det post-industrielle samfunn karakterisert av et skifte fra byråkratisk rasjonalitet til en "designer-kapitalisme". I det gamle industrisamfunnet var produksjonen delt opp slik at hver yrkesgruppe hadde sine oppgaver. Hva subjektposisjoner angikk, lå vekten altså på yrkesutdanning og yrkestilhørighet. Innen designer-kapitalismen er det ikke lenger yrkesgruppene som er byggeblokkene i produksjonsprosessen. Det er snarere det Casey kaller "discursive means of production", og disse kan man tilegne seg på en rekke forskjellige måter. Dermed blir ett sett subjektposisjoner mindre viktig, samtidig som de nye subjektposisjonene som vokser frem ikke er like sterke: "replacing occupation as a primary locus of class and self-identification in the corporate workplace is team and knowledge [...] Relationship to a product, to team-family members and to

the company displaces identification with occupation and its historic repository of skills, knowledges and allegiances (Casey 1995: 109). Resultatet for hin enkelte er det hun kaller et "colluded self", med en draging mot det narsissistiske, det er "...dependent, over-agreeable, compulsive in dedication and diligence, passionate about the product and the company. The colluded self is comforted by primary narcissistic gratifications of identification with a workplace family free of the older attractions of occupation and class-based solidarities" (Casey 1995: 191). Designer-kapitalismen har produsert sine designer-ansatte.

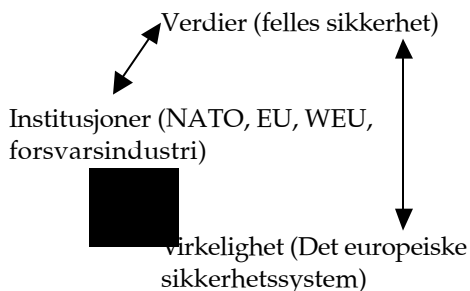
I stedet for som Fairclough å begynne med teksten og så arbeide seg utover mot det sosiokulturelle, begynner Casey med den konkrete institusjonen. Casey begynner endog med å postulere at den materialiteten det er snakk om er diskursiv. Denne materialiteten instansieres i bedrifter som den hun studerer, og produserer subjektposisjoner med fellestrekk klare nok til at hun snakker om "designer-ansatte".

Konklusjon

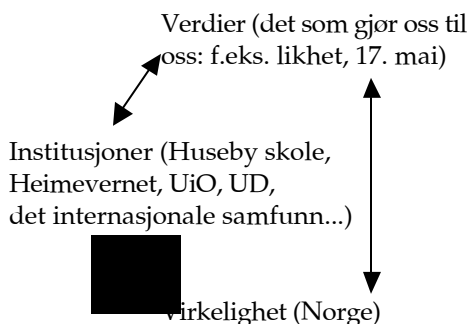
Ser man disse forskjellige grepene under ett, må man konkludere med at de alle sammen "løser" problemet med diskursens materialitet ved å tingliggjøre en del av det sosiale, og så se på hvorledes de andre delene av det sosiale blir påvirket av eller påvirker den tingliggjorte delen. Noe samspill i begrepets fulle betydning blir det vel ikke snakk om. I en bok om det han kalte strukturalismen fra 1972 konkluderte Frederic Jameson med at alle strukturelle analyser - og det inkluderer dem man nå ville kalle poststrukturelle, som jo ved å være en negasjon av et aspekt av strukturalismen like fullt forblir en strukturalisme - er ute av stand til å analysere sosial endring. Dette må selvfølgelig forstås slik at allehånde struktu-

ralismer ikke har noe fullgodt analytisk perspektiv på sosialt samspill i all sin kompleksitet. Men å hevde dette, er neppe å hevde noe mer enn at hverken strukturalismer eller post-strukturalismer frembyr noen løsning på agens/strukturproblemet. Og da er svaret at det gjør sannelig ikke noen annen sosialteori heller.

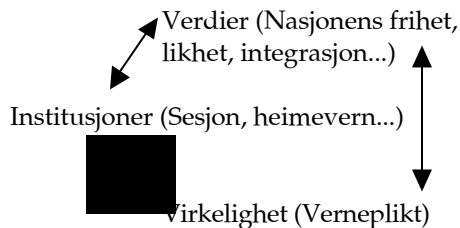
Den sosiale verden er i fluks, men diskurser har per definisjon en regularitet. De oppbevares av sosiale praksiser. Representasjonene har altså en eller annen form for sosial resonans som gjør at sosiale praksiser reproducerer dem. Man kan for eksempel la seg inspirere av den amerikanske statsviteren Janice Bially (1998) og forestille seg denne prosessen slik:

1. Diskurs som lukket feedback-loop mellom virkelighet, verdier og institusjoner: eksempel "det europeiske sikkerhetssystem".

2. Diskurs som lukket feedback-loop mellom virkelighet, verdier og institusjoner: eksempel "Norge".

3. Diskurs som lukket feedback-loop mellom virkelighet, verdier og institusjoner: eksempel "verneplikt".

Virkeligheten er her simpelthen de representasjonene man finner i et gitt sosialt felt. Selv har jeg jobbet mest med identiteter, så la meg ta en identitet som eksempel, f.eks. norsk identitet. Identiteter er konstitutive: de definerer en virkelighet, et reelt eksisterende "vi". De verdier som bærer denne virkeligheten, er et sett tegn som skiller "oss" fra "dem"; la oss følge Fredrik Barth (1969) og kalle disse tegnene diakritika. Disse verdiene reprodukeres sosialt i en rekke praksiser som koagulerer rundt institusjoner, f.eks. Universitetet i Oslo (UiO). Institusjonene låner materialitet til virkeligheten (er "annen natur"). Resonans kommer inn i bildet ved at subjekter handler i henhold til de representasjoner, verdier og institusjoner som foreligger. Virkeligheten er institusjonaliserte verdier, som reprodukeres ved at subjekter handler i henhold til dem. Man kan endog argumentere for at subjekter konstitueres av disse; resonans kan forstås som at diskursen skaper subjektposisjoner som konstituerer subjekter.

Metodisk blir det et problem hvorledes man tilordner verdier, institusjoner

og virkeligheter til hverandre. En av diskursanalysens styrker, er nettopp at man kan få frem interessante koblinger her. I et diskursanalytisk perspektiv er det f.eks. lett å demonstrere hvorledes institusjonsklassen museer bærer virkeligheten "nasjonalstat", eller hvorledes den virkelighetsproduksjon som foregår f.eks. i såpeoperaer og annen populærkultur er relevant for de virkeligheter man holder seg med (se Foucaults arkivbegrep innledningsvis, der "underholdning" gis som eksempel på en arkivbevarende modalitet). Diskursanalyse har vært befriende som en påminnelse om at det ikke går an å bedrive samfunnsvitenskap uten å studere mening. Nå når dette poenget er så godt innarbeidet, er det neppe de nye metodiske gjennombruddene vil komme. Dermed blir det en prioritert oppgave for oss som arbeider med diskursanalyse å utvikle mer presiste måter å innarbeide materialiteten på.

Noter

1. Takk til Lene Hansen og til to anonyme fagfeller for kommentarer.
2. Artikkelen sto opprinnelig i *Esprit*, mai 1968. Den er såvidt vites ikke tilgjengelig på skandinavisk, men foreligger i engelsk oversettelse som Foucault 1991. Artikkelen foregir ikke å si noe interessant om Foucault, se da Andersen 1999, Torfing 1999, Utaker 2000.
3. Et annet eksempel er den såkalte Saint – Cloud skolen av franske politiske diskursanalytikere, som først og fremst går kvantitativt til verks. Ved hjelp av en metode de kaller "politisk leksikometri" tar de for seg en serie tekster, og teller så forekomsthypighet for ord og begreper; se Holm 1999. Oseaner av nyere amerikansk analyse går i samme lei. Det sier seg selv at materialitet dermed må skyves til side.
4. Den engelske term for saksinnramming - *framing* - innbyr til et ordspill som ikke kommer med ved en oversettelse som min: *to be framed* betyr jo også å bli lurt inn i en posisjon formulert av andre - og brukes ofte om lureri med kriminelle overtoner.

Litteratur

- Andersen, Niels Åkerstrøm 1999: Diskursive analysestrategier. Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann *Odense: Nyt fra samfundsvidenskaberne*.
- Barth, Fredrik (red.) 1969: *Ethnic Groups and Boundaries* Oslo: Norwegian University Press.
- Bially, Janice 1998: *The Power Politics of Identity* PhD delivered to Yale University.
- Björger, Hildegunn 1998: "17. mai-feiring på slutten av 1800-tallet - en politisk valgkamp?" pp. 185-194 i Øystein Sørensen (red.) *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet* Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Casey, Cathrine 1995: *Work, Self and Society: After Industrialism* London: Routledge.
- Christensen, Olav 1993: *Skisport for Sondre. Vinterveien til et nasjonalt selvbilde* Oslo: AdNotam.
- Connerton, Paul *How Societies Remember* Cambridge: Cambridge University Press.
- Døving, Runar 1996: "Brassica napus. Kortfattet analyse av samtidens manglende kålrotdiskurs" *Samtiden årgang 106* (3): 54-58.
- Fairclough, Norman 1995: *Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language* London: Longman.
- Foucault, Michel 1991: "Politics and the Study of Discourse", pp. 53-72 i Graham Burchell, Colin Gordon & Peter Miller (red.) *The Foucault Effect. Studies in Governmentality* London: Harvester Wheatsheaf.
- Foucault, Michel [1968] 1994: "Réponse à une question" item 58, pp. 673-695 i *Dits et écrits 1954-1988, bind I, 1954-1969* Paris: Gallimard.
- Foucault, Michel [1975] 1999: *Overvåking og straff. Det moderne fengsels historie*, tredje utg. Oslo: Gyldendal.

- Goksøyr, Matti 1998: "Idretten og det norske: aktivitet som identitet" pp. 158-174 i Øystein Sørensen (red.) *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet* Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Hansen, Lene 1997: *Western Villains or Balkan Barbarism? Representations and Responsibility in the Debate over Bosnia* PhD levert til København Universitet, Institut for Statskundskab.
- Holm, Ulla 1999: *Det franske Europa* PhD levert til Aarhus Universitet, Center for europæiske kulturstudier.
- Jameson, Fredric 1972: *The Prison-House of Language. A Critical Account of Structuralism and Russian Formalism* Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Jørgensen, Marianne Winther & Louise Phillips 1999: *Diskursanalyse som teori og metode* Roskilde: Roskilde Universitetsforlag/Samfundslitteratur.
- Laclau, Ernesto & Chantal Mouffe 1985: *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Laclau, Ernesto (red.) 1990: *New Reflections on the Revolution of Our Time* London: Verso.
- Latour, Bruno & Steve Woolgar 1986: *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts* Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Mills, Sue 1997: *Discourse* London: Routledge.
- Neumann, Iver B. 1999: *Uses of the Other. "The East" in European Identity Formation* Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Petersen, Lars Kjerulf 1998: "Tekst- og diskursanalyse som sociologisk fremgangsmåde" i *Dansk Sociologi* 9 (2): 39-59.
- Said, Edward 1979: *Orientalism* Harmondsworth: Penguin.
- Schaanning, Espen 1997: *Vitenskap som skapt viten. Foucault og historisk praksis* Oslo: Spartacus.
- Slagstad, Rune 1998: *De nasjonale strategier* Oslo: Pax.
- Torring, Jacob 1999: *New Theories of Discourse. Laclau, Mouffe and Zizek* Oxford: Blackwell.
- Utaker, Arild 2000: "Michel Foucault: Maktens forvandlinger" i Iver B. Neumann (red.) *Maktens strategier* Oslo: Pax.
- Williams, Patrick & Laura Chrisman (red.) 1993: *Colonial Desire: Hybridity, Theory, Culture and Race* London: Routledge.
- Wæver, Ole 2001: "Identity, Community and Foreign Policy: Discourse Analysis as Foreign Policy Theory" i Lene Hansen & Ole Wæver (red.) *Between Nations and Europe: Regionalism, Nationalism and the Politics of Union* London: Routledge.
- Aaby, Gunhild 1998: "17. maifeiring i mellomkrigstida - to flagg, to tog, to folk?" pp. 195-204 i Øystein Sørensen (red.) *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet* Oslo: Ad Notam Gyldendal.